

**Dış Ticaret-Çevre İlişkilerinin Dengelenmesi: Sürdürülebilir Ticaret,
Teori ve Türkiye Değerlendirmesi**
Dr. Dilek Seymen*

Özet

Dış ticaret-çevre ilişkisi 1990'lı yılların en önemli konularından biri haline gelmiştir. Dünya ticareti ekonomik faaliyetler içinde her zaman üretim artışının önünde yer almıştır. Son elli yılda dünya üretimi 5 kat artarken dünya ticaretinin 14 kat arttığı gözlenmiştir. Bu anlamda dış ticaret, birçok ülke için kalkınmanın motoru niteliğindedir. Öte yandan son elli yılda dünya, önemli ölçüde bir çevre tahribatına da tanık olmuştur. Ortaya çıkan çevresel tahribatta dış ticaretin de dahil olduğu ekonomik faaliyetlerin önemli rolü bulunmaktadır. Gerçekte dış ticaret ve çevre arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Ticaretin çevre üzerine etkileri olduğu gibi çevreyi düzenlemeye yönelik politikalar da ticareti etkilemektedir. Bu nedenle gerek dış ticaret gerek çevre açısından ortak çözümler üretilebilmek için öncelikle aralarındaki karşılıklı ve karmaşık etkileşimin iyi belirlenmesi gerekmektedir.

Günümüzde nasıl üretim ve tüketim kavramları sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yeniden tanımlanıyor ise dış ticaretin de bu kapsamda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu, çevreyi korumak amacıyla, dış ticaretin her zaman önlenmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü ticareti önlemenin çevre açısından bazen olumlu sonuçları olabileceği gibi, aksine bazen ticareti engellemek çevreye zarar da verebilir. Çevre artık, günümüze dek tanımlandığı şekliyle “serbest mal” değil, “kıt bir mal”dır. Uluslararası ticari faaliyetlerin her aşamasında çevre önemli bir değişken olarak dikkate alınmalıdır. Dış ticaret ancak bu koşullarda sürdürülebilir kalkınmanın da motoru olmaya devam edecektir.

Türkiye için de sürdürülebilir kalkınma ilkelerine dayalı yeni bir ticaret stratejisi belirlenmesi gerekmektedir. Bu, hem Türkiye’de üretim, tüketim ve dış ticaret sürecinde çevresel duyarlılığın artırılması ve ticaretin çevre üzerinde yaratacağı tahribatın önlenmesi, hem de birçok gelişmiş ülkenin çevreyi koruma bahanesiyle uyguladıkları ticaret engellerinden Türkiye’nin olumsuz etkilenmemesi açısından önemlidir.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, dilek.seymen@deu.edu.tr

Anahtar Kelimeler; ticaret ve çevre, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir ticaret, tarife dışı engel

JEL Sınıflaması; F18, F13

***Balancing Trade and the Environment:Sustainable Trade
Theory and the Turkish Case***

Abstract

The relationship between environment and foreign trade became a topical subject in the 1990s. Foreign trade is an important driver of economic development. In the last 50 years, while the global economy quintubled, world trade grew by a factor of 14. During this period, the world has also seen enormous environmental degradation and this has been driven partly due to the increasing economic activities, of which trade is a part. In fact, the relationship between trade and the environment is reciprocal. While foreign trade can affect the environment, the policies designed to protect the environment may also affect trade. In order to find mutually supportive solutions for both trade and the environment, this complex relationship needs to be clarified.

There is need to re-interpret foreign trade considering environment and sustainable development. This does not necessarily imply a prevention in trade to protect environment. It is because implementation of protective policies in trade may have positive effects in some cases, while it may damage the environment in some others. Environment should be taken in to account as an important parameter in each step of international trade activities. Trade should be responsive to the environment and be sustainable.

For Turkey, there is also need to determine a new trade strategy which considers sustainable development principles. This is crucial for not only to protect the environment but also prevent Turkish export effected negatively from non-tariff barriers which used by developed countries with the excuse of environment.

Keywords: Trade and environment, sustainable development, sustainable trade, non-tariff barriers

JEL Clasification: F18, F13

1 Giriş

Dış ticaret-çevre ilişkisi 1990'lı yılların en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Dünya ticareti yıllık 12 trilyon dolarlık hacmi ile bir çok ülke için ekonomik kalkınmanın sürükleyici unsuru niteliğindedir. Son 50 yılda dünya üretim hacmi 5 kat büyürken ticaretin 14 kat arttığı gözlenmiştir. Bu gelişmede globalleşme kapsamında uluslararası ticari faaliyetlerin serbestleştirilmesi yönündeki çabaların payı büyüktür.

Öte yandan aynı dönemde dünyanın önemli bir çevre tahribatına da tanık olduğu görülmektedir. Ozon tabakasındaki tahribat, biyolojik çeşitliliğin azalması, doğal kaynakların tükenmesi, global ısınma dünyanın karşı karşıya olduğu çevresel sorunlar arasındadır. 1970 yılından günümüze, dünya doğal zenginliğinin yaklaşık %30'unun kaybedildiği tahmin edilmektedir (www.panda.org/resources/publications).

Uluslararası ekonomik faaliyetler ve çevresel bozulmadaki bu gelişmeleri birbirinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Yaşanan çevre sorunlarında dış ticaretin de dahil olduğu ekonomik faaliyetlerin önemli rolü bulunmaktadır. Gerçekte dış ticaret ve çevre arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Gerek dış ticaret gerek çevre açısından ortak çözümler üretebilmek için öncelikle aralarındaki karşılıklı ve karmaşık etkileşimin iyi belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, dış ticaret ve çevre arasındaki etkileşimi incelemek ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerini dikkate alarak, çevreye duyarlı bir ticaret; "sürdürülebilir ticaret" tanımlaması yapmaktır. Ayrıca gerek çevrenin korunmasına gerek ticaretin serbestleştirilmesine yönelik uluslararası çabalar da dikkate alınarak, Türkiye açısından sürdürülebilir bir ticaret stratejisinin temelleri tartışılmaya çalışılacaktır. Bu hem, Türkiye'de üretim, tüketim ve dış ticaret sürecinde çevresel duyarlılığın artırılması ve ticaretin çevre üzerinde yaratacağı tahribatın önlenmesi açısından, hem de birçok gelişmiş ülkenin çevreyi koruma bahaneleriyle uyguladıkları ticaret engellerinden Türkiye'nin olumsuz etkilenmesini engellemek açısından önemlidir.

2 Dış Ticaret-Çevre Etkileşimi

Ticaret-çevre etkileşimi karşılıklı, karmaşık ve son derece önemlidir. Bu ilişkinin iki boyutu bulunmaktadır; uluslararası ekonomik faaliyetlerin çevreyi etkileyen sonuçları olabileceği gibi çevre ile ilgili düzenlemeler de dış ticaret üzerinde etkili olmaktadır (Seymen, 2002a:3).

2.1 Dış Ticaretin Çevre Üzerine Etkileri

Serbest ticaretin çevre üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri, ülkeye, sektöre, piyasa yapısına ve uygulanan politikaya bağlı olarak değişmektedir. Gerçekte bu olumlu ve olumsuz etkiler aynı anda ortaya çıkmaktadır. Yine bu etkilerin birçoğu birbirini tamamlar ve iç içe girmiş niteliktedir. Aşağıda, OECD'nin bu konudaki sınıflaması dikkate alınarak, dış ticaretin çevre üzerindeki etkileri açıklanmıştır (OECD,1994:30).

2.1.1 Ürün ve teknoloji etkisi

Ticarete konu olan ürünlerin özelliklerine ve üretiminde kullanılan teknolojiye bağlı olarak ticaret çevreyi olumlu ya da olumsuz etkileyebilir.

Ticarete konu olan ürünlerin çevre dostu ürünler olması, onların kullanımı yoluyla çevrenin korunmasını sağlayacaktır. Daha az yakıt yakan araçlar veya güneş enerjisi ile çalışan aletler bunlara örnek verilebilir(UNEP,IISD,2000:35). Söz konusu ürünler bir ülkede üretilmiyorsa bunların dışarıdan alınması veya üretim teknolojilerinin ithali yoluyla çevre korunabilir. Böylece dış ticaret ve dış yatırımlar yoluyla yeni ve geliştirilmiş ürünlerin ve teknolojilerin transferi sürdürülebilir kalkınma açısından da olumlu olacaktır. Yeni teknoloji ithali üretimde daha etkin yöntemleri getirir. Bu bir makine ithali şeklinde olabileceği gibi üretim veya işleme sürecine ilişkin bir bilgi ve yönetim sistemi de olabilir. Bazı çok uluslu şirketler mevcut teknolojilerini buldukları ülkelere taşıyabilirler.

Öte yandan serbest ticaret, daha çevre dostu olan, geleneksel ve sosyal anlamda değerli yurt içi ürünlerin ve üretim yöntemlerinin rekabete yenilip yok olmalarına da neden olabilir. Bunun yanında, çok uluslu şirketlerin, maliyetlerini düşürmek amacıyla, daha eski teknolojilerini yasal çevre düzenlemelerinin nispeten düşük olduğu ülkelere transfer ettikleri de gözlenmektedir. Eski ve çevre kirliliğine neden olan endüstriler için bu ülkeler kirlilik sığınakları haline gelmiştir. Yine, tehlikeli atıkların ve toksin maddelerin ülkeler arası değişimi ya da nesli tükenen veya tehlikede olan hayvan ve bitki türlerinin ticareti de dış ticaretin çevre üzerindeki olumsuz etkileri arasında sıralanabilir.

2.1.2 Ölçek etkisi ve etkinlik artışı

Dış ticaret serbestisi etkinliğin artırılması yolu ile ekonomik faaliyetlerin artmasına neden olur. Ekonomik faaliyetlerdeki genişleme ülke refahını artırarak kalkınmayı hızlandırabilir, dolayısıyla çevre üzerinde de olumlu etki yaratabilir.

Dış ticaretin etkinliği artırıcı etkisi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır; karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ticaretin serbestleştirilmesi ülkelerin

nispeten etkin oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalarını sağlar; artan etkinlik firmaların daha az doğal kaynağa ihtiyaç duymalarını ve daha az atık üretmelerini sağlayarak kirliliği azaltır. Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlüklere göre işbölümü ve uzmanlaşma yoluyla kaynakların etkin kullanımı, sürdürülebilir kalkınma amaçları ile de örtüşmektedir. Ticaret yoluyla yurtiçi firmaları rekabete açmak da etkinliği artırmanın bir yoludur. Öte yandan yurt içinde etkin çalışan firmaların uluslararası monopollerden olumsuz etkilenmesi de olasıdır. Etkinlik dışarıdan da ithal edilebilir. Yukarıda da açıklandığı gibi dış ticaret ve dış yatırımlar yoluyla yeni ve geliştirilmiş teknolojilerin transferi etkinlik artışı yoluyla kalkınmayı hızlandırabilir.

Öte yandan ticaretin serbestleşmesi sonucu ekonomik faaliyetlerdeki artış daha çok hammaddeye ihtiyaç duyulmasına neden olabilir. Daha çok hammadde ihtiyacı, doğal kaynakların daha çok kullanımı ve daha fazla atık demektir. Eğer uygun çevre politikaları yoksa, ekonomik faaliyetlerin ölçeğinin artması, çevre kirliliğinin de artması anlamına gelecektir.

Serbest ticaret, ulaştırma faaliyetlerinin de hacmini artırır. Ulaştırmadan kaynaklanacak kirlilik etkisinin boyutu, hangi ulaşım sisteminin daha yoğun kullanıldığına bağlı olarak değişecektir. Buna karşılık ulaştırma, ülkelerin üretme olanağına sahip olmadıkları çevre dostu ürünleri ithalat yolu ile temin etmelerini sağlayacaktır(OECD,1997:4).

2.1.3 Yapısal etki

Ticaret serbestisi, ülke ekonomisinde yapısal bir değişime neden olmaktadır. Bu yapısal değişim sonucu eğer çevreyi daha az kirleten sektörlerin ülke ekonomisi içindeki payı artıyorsa, ticaretin çevrenin korunmasına olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal doğal kaynak-yoğun ya da kirlilik-yoğun bir mal ise, serbest ticaret bu endüstrilerin ülke içindeki payını artıracaktır. Eğer uygun çevre politikaları mevcut değilse bu yönde bir yapısal değişim doğal kaynakların sürdürülemez bir şekilde kullanımına neden olur ve çevre tahribatı daha da artar.

Dış ticaret üretim yanında tüketim kalıplarını da etkilemektedir; dış ticaretin neden olduğu refah artışı, toplumun tüketim eğilimini artırarak çevreyi olumsuz etkilemektedir. Öte yandan yüksek gelir düzeylerinde talebin çevreyi koruma yönünde daha duyarlı hale geldiği de gözlenmektedir. Çevre problemlerinin gelişmekte olan ülkelerden (GOÜ) kaynaklandığı anlamına gelmemekle birlikte, çevre dostu ürünlere tüketici duyarlılığının gelişmiş ülkelerde daha fazla olduğu bilinmektedir(Brenton vd,1997:300). Ayrıca, özellikle çevre duyarlılığı yüksek tüketicilerin bulunduğu gelişmiş ülkelerle yapılan ticaret, ihracatçıları bu tüketici taleplerini karşılamaya yönlendirdiğinde çevreye etkisi de olumlu olmaktadır(Brack, 1995:499).

Görüldüğü gibi uluslararası ticari faaliyetlerin olumlu ya da olumsuz çevreyi etkileyen sonuçları bulunmaktadır.

2.2 Çevre Sorunlarının Temel Kaynağı ve Dış Ticaret

Dış Ticaret Çevre Sorunlarının Temel Kaynağı mıdır? Ekonomik faaliyetlerin kendisi, başka bir ifadeyle sürdürülemez bir üretim ve tüketim yapısı çevresel bozulmaya neden olmaktadır. Aslında sorun üretim ve tüketim sırasında ortaya çıkan çevresel maliyetlerin (çevre üzerindeki negatif dışsallıkların) üretim ve fiyatlandırma kararlarında dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu da piyasa yapısının bozulmasına (optimum koşullarından sapmasına) neden olur. Bozulmuş bir piyasa yapısında dış ticaret, üretim ve tüketimi daha da artırarak çevre tahribatını hızlandırmaktadır.

Çevreyi kirleten üreticilerin ve bu ürünleri tüketenlerin, çevreye verdikleri zararın maliyetine katlanmamaları piyasada malların eksik fiyatlandırılmasına neden olur; Başka bir ifadeyle firmalar malları üretirken bu malların üretiminin özel maliyetine katlanırlar ancak çevresel kirlenme şeklinde ortaya çıkan sosyal maliyetini dikkate almazlar. Malların fiyatlarının olması gerekenden düşük belirlenmesi bu ürünlere olan talebi ve buna bağlı olarak da üretimi artırmaktadır. Amerika'da yapılan bir çalışmada kömür sektöründe, üretim, taşıma ve tüketim sürecinde hava ve su kirliliği şeklinde ortaya çıkan çevre maliyetleri dikkate alındığında, kömür fiyatlarının ton başına 46 dolardan 200 dolara çıkacağı hesaplanmıştır(Brack,1995:499). Kömürün üretimi ve tüketimi sırasında yarattığı çevresel sosyal maliyetler, maliyet hesaplamalarına dahil edilmediğinden (çevre maliyeti içselleştirilmediğinden) daha fazla kömür üretimine ve tüketimine neden olmaktadır.

Piyasalardaki bu bozulma temelde dış ticaret sürecinden kaynaklanmadığından çevre sorunun giderilmesinde dış ticaret politikalarına başvurarak ticareti engellemek, sorunun kaynağına yönelik bir çözüm olmamaktadır. Ticaret önlemleri çevre üzerindeki negatif dışsallığı dengelemede yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, bu önlemlerin kirlilik-yoğun yurt içi sanayi koruyarak daha fazla kirliliğe sebep olması da muhtemeldir. Bazen yurtiçi sanayii korumak amacıyla çevre bahane edilerek getirilen ticaret önlemlerinin, üretimi artan yurtiçi sanayiın çevreye olumsuz etkileri ile birlikte çevre kirliliğini daha da artırdığı görülmektedir. Buna örnek olarak AB'nde uygulanan kömür sübvansiyonları ve ithalat kısıtlamaları verilebilir (Hoekman vd.,1995:259-261).

Ekonomi teorisi, negatif dışsallıkların kaynağında çözülmesini önerir. Dolayısıyla çevrenin korunmasına yönelik en iyi politika yine sorunun kaynağına yönelmekle mümkün olacaktır. Bu amaçla, üretim ve fiyatlandırma kararlarında, çevresel maliyetlerin de dikkate alınması –maliyetlerin içselleştirilmesi- önceliklidir. Böylece malların fiyatları üretim, tüketim ve

mübadele sürecindeki çevre maliyetini de yansıtabacaktır. A.Smith'den günümüze gelen gelenekle "serbest mal" olarak dikkate alınan çevre artık "kıt bir mal"dır.

Öte yandan belirtmek gerekir ki üretimin çevresel maliyetlerini hesaplayıp bunu üreticilere ve kullanıcılara paylaşmak neredeyse imkansızdır. Çevre tahribatının önlenmesi amacıyla, sosyal maliyetlerin içselleştirilmesine yardımcı olacak çeşitli yöntemler uygulanmaktadır.

“Kirliten öder” prensibi (polluter pays principle) çevresel maliyetlerin içselleştirilmesinde uygulanan yöntemlerden bir tanesidir. Kirliten firmalar ve tüketiciler kirliliğin önlenmesine yönelik maliyetlere (birim başına kirlilik üzerine konulacak bir çevre vergisi ya da yurt içi tüketim vergisi yoluyla) katılmak durumundadır. Bu üreticileri, kaynakları daha dikkatli ve etkin kullanmaya, çevre dostu teknolojileri kullanmaya, tüketicileri de çevreye duyarlı ürünler tüketmeye yönlendirebilir (Corden,1997:230-231).

Diğer bir yöntem “mağdur olan öder” prensibidir (victim pays principle) ki burada üreticilere çevreye zarar vermeyi durdurdukları için ya da çevreyle uyumlu üretim metodu geliştirdikleri için sübvansiyon verilmektedir. Bu ise toplumun diğer kesimlerinden gelir aktarımı yoluyla yapılmaktadır.

Son yıllarda artan bir şekilde uygulanmaya başlayan çevresel etiketleme (eko-etiketleme) yöntemleri, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemleri ve AB tarafından uygulanan CE işareti de, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesini sağlayan diğer yöntemler olarak sıralanabilir.

Belirtmek gerekir ki, önemli olan kirlilik bir kere oluştuğundan sonra çözmek değil, bu konuda bilinçli ve proaktif yaklaşımlarla çevresel kirlenmeye neden olmadan üretmek ve tüketmektir. Bu anlamda bilincin artırılmasına yönelik son yıllarda özellikle de sivil toplum örgütleri tarafından çabanın giderek arttığı görülmektedir. Bu konuda, çevreye duyarlı üretim ve tüketim kültürünün yeniden oluşturulması gerekmektedir. Bu aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin sürükleyici unsurlarından biri olan dış ticaret faaliyetlerinin de çevreye duyarlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

Çevreyi korumak amacıyla dış ticaretin engellenmesi yoluna da gidilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu amaçla uygulanan tarife veya tarife dışı önlemler çevre sorunlarının giderilmesinde kaynağında bir çözüm olmadığı için, optimum politikalar değildir. Öte yandan dış ticaret önlemlerinin birçok politikaya göre çok daha kolay uygulanabiliyor olmaları onların tercih edilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca çevreyi korumak amacıyla uygulanan ticaret önlemleri ülkelerin yurt içi sanayilerini koruma yönündeki gizli amaçlarına da hizmet etmektedir.

2.3 Çevreyi Korumada Dış Ticaret Önlemlerinin Uygunluğu

Dış Ticaret Önlemleri Çevreyi Korumak Amacıyla Kullanılabilir mi? Burada en çok tartışılan konulardan biri, eğer ülkelerin üretim veya tüketim faaliyetleri kendilerinden başka ülkeleri de etkiliyorsa, yani sınır ötesi etkileri varsa bu doğa tahribatını önlemek için uygulanacak en uygun politikanın ne olacağıdır. Bir ülkenin çevre konusunda ulusal düzeyde uyguladığı politikalar kendi çıkarlarına uysa bile global perspektiften bakıldığında optimum olmayabilir. Eğer çevre sorunu ulusal olarak bir ülkenin sorunu olmaktan çıkıp belli bir bölgeyi veya genel olarak dünyayı tehdit ediyorsa bu durumda soruna uluslararası alanda işbirliğine dayalı çözümler aramak en doğru yaklaşım olacaktır. Nitekim bu konuda Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları çerçevesinde girişimler söz konusudur. Bu tür anlaşmaların en büyük çıkması ise, bazen ulusal anlamda ülkeler üzerinde refah düzeyini azaltıcı etkiler yaratabildiğinden, ülkelerin bunlara uymakta duyarsız kalmalarıdır. Bunun için önerilen bir yol ülkeleri bu uluslararası anlaşmalara katılmalarını teşvik etmek için bazı ticaret yaptırımları ile tehdit etmektir.

Eğer ülkeler çok taraflı çevre anlaşmalarına taraf olmaktan kaçınarak çevrenin korunmasına yönelik uluslararası çabalara katılmıyorlarsa ya da uluslararası anlaşmalara taraf olmakla birlikte kurallarına uymakta direniyorlarsa bu ülkeleri cezalandırmak amacıyla ticaret önlemleri önerilmektedir.

Ülkelerin hemfikir olmaları gereken önemli bir konu eko-sistem bütünlüğünün korunması konusunda her ne olursa olsun taviz verilemeyeceğidir. Bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olan ve geri dönülemez tahribatlar yaratan ekonomik faaliyetlerin olumsuz çevresel etkilerini hızlandırıyorlarsa, ticaret de engellenmelidir. Çünkü burada maliyetlerin içselleştirilmesi ikamesi olmayan ve yenilenemeyen değerlerin korunmasında etkili olamamaktadır. Çevreyi korumaya yönelik bu önlemler çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamında ele alınmaya çalışılmaktadır. Ancak ülkelerin bu önlemleri yurt içi sanayilerini koruma gizli amacıyla uygulamamaları gerekir. Biyolojik çeşitliliğin korunması, nesli tükenen hayvanların korunması, ozon tabakasının korunması bunlara örnek verilebilir.

Ticaret politikalarının çevrenin korunması için bir yaptırım olarak kullanılması çoğu zaman çevreciler için de çekicidir. Çünkü bu önlemlerin ülkeleri çevre politikaları uygulamaya ikna ettiği düşünülmektedir (Hoekman, vd.,1995:259). Öte yandan bu tehdide büyük ölçüde GOÜ'lerin maruz kalması, kirliliği yaratan ülkelerin sadece GOÜ'ler olduğu sonucuna varılmasına neden olmaktadır. Oysa çevre tahribatı bir süreç içinde oluşmuştur ve bunda gelişmiş ülkelerin eski tecrübelerinin payı da çok büyüktür. Şunu da belirtmek gerekir ki, bir çok GOÜ'nün çevre düzenlemelerinin yetersizliği ve uygun çevre

politikalarının olmayışı nedeniyle çok uluslu şirketlerin sömürüsüne maruz kaldığı ve kirlilik sığınakları haline geldiği çelişkili bir şekilde görülmektedir.

2.4 Çevre Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Çevreyi korumaya yönelik politikalar ve çevre düzenlemeleri (regulations) de dış ticareti etkilemektedir. Bu konuda yine farklı açılardan değerlendirme yapılabilir.

Kirliliği azaltmak üzere getirilen düzenlemeler bu firmaların üretim maliyetlerini artırmaktadır. Sanayi kesimi diğer ülkelere göre katı uygulanan çevre politikalarının rekabet güçlerini azalttığını ileri sürmektedir. Bu nedenle ya kendi ülkelerindeki katı çevre politikaları yumuşatılmalı ya da maliyetleri eşitlemek amacıyla ithal edilen mallara telafi edici vergi (ya da anti-damping vergisi) uygulanmalıdır. Bu vergilerin amacı onlar açısından rekabet için ortak bir zemin yaratmaktır. Böylece özellikle -çoğunlukla gelişmekte olan- bu ülkelerin daha az çevre düzenlemeleri yoluyla sağladığı üstü kapalı sübvansiyonlar ve vergiler yoluyla dengelenmiş olacaktır.

Çevre politikaları, yurt içi sanayini korumak isteyen ülkeleri bu önlemleri çevreyi korumaktan başka sebeplerle uygulamaya da yönlendirmektedir. Sadece tarife, kota ve ithal yasakları değil, teknik düzenlemeler, standartlar da gizli korumacılık için rahatlıkla kullanılabilir. Bu önlemlerin gizli bir korumacılık amacı güdüp gütmeyeceğini anlamak son derece güçtür. Çevre politikaları ile ticaret politikaları arasında bu konuda sınır çizmek mümkün değildir. Yine, çevrenin korunmasına yönelik önlemlerin çoğu ticaret yasakları şeklinde olduğundan ticareti tamamen yapılamaz hale getirmektedir.

Bu görüşlere alternatif olarak ise çevre politikalarının yurtiçi firmalara yabancı firmalardan önce yeni ve çevreye duyarlı üretim teknolojilerine uyum sağlamak yoluyla uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlükler sağlayacağı ileri sürülmektedir. Bu, firmaların uzun dönem kârlılıklarını artıracaktır. Böylece uzun dönem firma gelişmesi ile çevre düzenlemeleri arasında bir çatışma olmadığı ileri sürülmektedir (Brenton vd, 1997: 310-313).

Dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun ülkelerin çevre konusundaki düzenlemeleri de dış ticaret üzerinde etkili olabilmekte veya etkilemek amacıyla kullanılabilir.

3 Çevrenin Korunması ve Ticaretin Serbestleştirilmesi Yönünde Uluslararası Çabalar

Çevrenin korunması yönünde uluslararası çabaları Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları, ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki çabayı ise GATT/WTO kapsamında incelemek mümkündür.

3.1 Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları

Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları temelde, çevreyi korumaya yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde normların belirlenmesi ve uygulanmasını amaçlamaktadır. Çevre sorunlarının global boyutlar kazanarak, bütün toplumların geleceğini tehdit etmesi sonucunda uluslararası çevre hukuku alanında, çok taraflı veya bölgesel nitelikte hukuki düzenlemelerin ve sözleşmelerin sayısı artmaktadır (TUSİAD, 1998:48-51)

Çok taraflı çevre anlaşmalarına,

- Atmosfer Kirliliği (Cenevre 1979)
- Ozon Tabakasının Korunması (Montreal 1987)
- Global İklim Değişikliği (Rio 1992)
- Gemilerden Deniz Kirlenmesi (MARPOL 1973)
- Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması ve Bertarafı (Basel, Lome 1989)
- Biyolojik Çeşitliliğin Korunması (RAMSAR 1971, CITES 1973, Rio 1992) sözleşmeleri örnek gösterilebilir.

Bölgesel düzeyde çevre anlaşmaları ve düzenlemeler arasında ise,

- Avrupa için Çevre Programı,
- OECD'nin "Kazalardan Kaynaklanan Kirliliği Kirleten Öder" Prensipleri
- Barselonada imzalanan Akdeniz Eylem Planı (1976)
- 1992 Bükreş Karadenizin Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi
- NAFTA, Çevre İşbirliği Sözleşmesi 1993, örnek gösterilebilir.

Bu anlaşmaların bir kısmı, imzalayan ülkeleri bağlayıcı nitelikteyken bir kısmı bağlayıcı olmayan ülkelerarası deklarasyonlar niteliğindedir. Örneğin 1972 BM Stockholm Deklarasyonunun ardından çevre anlaşma ve düzenlemelerinin sayısında önemli bir artış olmuştur. 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilen *Rio Deklarasyonu*, Gündem 21 Eylem Planı, İklim Değişikliği ve Biyolojik Çeşitlilik gibi sözleşmelere kaynak olmuş ve BM ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından benimsenmiştir. 2002 *Johannesburg Zirvesi* ise 10 yıl önce Rio'da belirlenen sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin gerçekleşme düzeyini belirlemek ve gelecekte yapılması öngörülen düzenlemeler için bir takvim oluşturmak için toplanmıştır.

Dış ticaret-çevre ilişkisi değerlendirildiğinde bu Anlaşmaların içerdiği ticaret hükümleri önem kazanmaktadır. Örneğin,

Basel Sözleşmesi gereği taraflar sadece kendi ithalatlarında yasakladıkları atıkların ihracatını yapabilirler. Taraflar bu tehlikeli atıkların ticaretini Sözleşmeye taraf olmayan ülkelerle yapamazlar. *CITES*, nesli tükenmekte olan hayvan ve bitki türlerini listelenmiştir. Bu ürünlerin uluslararası ticareti yasaktır. Nesli tükenme riski olan hayvan ve bitki türleri için de ülkeler izin veya kota türünde kısıtlayıcı önlemler koyabilmektedirler. *Montreal Protokolü*, ozon tabakasını incelten maddeleri listelemekte ve Protokole katılan ve katılmayan ülkeler arasında bu malların ticaretini yasaklamaktadır. *Rotterdam PIC Sözleşmesi*, Sözleşmede listelenen kimyasal ve pestisidlerin ticaretini yasaklamaktadır. Bazı kontrollü ürünlerin ticaretinde ise etiketleme ve bilgi verme koşulu getirilmiştir. *Cartegana Protokolü* kapsamında ülkeler genetik modifikasyona uğramış organizmaların ithalatına sınırlama getirebilmektedirler. Yiyecek veya hayvan besini olarak ticareti yapılan bu ürünlerin çok iyi bir bilgi donanımı ile taşınmaları gerekmektedir.

Çok taraflı çevre anlaşmalarının yaklaşık 10'da 1'i ticaretle ilgili hükümler içermektedir. Bu nedenle anlaşmalar içinde ticaret hükümlerinin çok yaygın olmadıklarını söylemek mümkündür. Ancak anlaşmalar çevre ve sağlık konularını içerdiğinden ticaret çoğu zaman yasaklanmaktadır. Dış ticaret yasakları ise ticarete uygulanan en katı önlemler niteliğindedir. Ayrıca bu anlaşmalara dayanarak bir ülkeye getirilen ticaret yasakları WTO'nun ticareti düzenleyen ayırım gözetmeme ilkesine ters düşebilmektedir.

3.2 GATT/WTO ve Çevre

Çevre konusunun GATT gündemine girmesi 1970'li yıllarda başlamıştır. Bu yıllarda çevreyle ilgili kaygıların artması ülkeleri çevre standartlarını sıkılaştırma eğilimine sokmuş, çevreyle ilgili uygulanan tarife dışı engeller artmaya başlamıştır. Bu engellerin gizli bir korumacılığa dönüşmesi ile çevre ve ticaret konuları GATT gündeminde tartışılmaya başlanmıştır.

GATT bünyesinde oluşturulan, Çevre Önlemleri ve Uluslararası Ticaret Grubu (1971) çevre konusunda ilk kurumsal girişimdir. Bu grup taraflar arasında çevre sorunlarına karşı alınan önlemler nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi için talep üzerine oluşturulan hazır mekanizma görevi üstlenmiştir. Arada yaşanan petrol krizinin etkisi ile konu önemini yitirmiş, 1990'lı yıllara kadar çevre konusu GATT gündeminde çok fazla yer almamıştır. 1990-1994 yılları arasında Grup, ticaret çevre etkileşimi, çok taraflı çevre anlaşmalarındaki ticaret hükümleri, çevresel etiketleme gibi konularda tekrar çalışmaya başlamıştır(Nordstrom vd.,1999:10).

“Uruguay Görüşmelerinin sonlarına doğru 1994'de Marakeş'de alınan Ticaret ve Çevreye İlişkin Karar” da bir yandan “çok taraflı ticaret sistemi”, diğer yandan “çevrenin korunmasının” sürdürülebilir kalkınma açısından bir çelişki yaratmayacağı dile getirilmiştir. Ticaret politikaları ile çok taraflı çevre

anlaşmaları arasında bir denge oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Marakeş kararı ile WTO'nun 31 Ocak 1995 tarihli toplantısında kurulan Ticaret ve Çevre Komitesinin görevi, "sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi amacıyla ticaret ve çevre önlemleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve çok taraflı ticaret sistemi içinde, şeffaf ve ayırıcı olmayan bir yapı içinde uygulanmasına ilişkin kuralların belirlenmesi" şeklinde tanımlanmıştır(WER,1996:1)

WTO düzenlemeleri içinde farklı Anlaşmalarda çevre konusuna atıflar bulunmaktadır; gerek Ticarete Teknik Engeller Anlaşması gerek Bitki ve Hayvan Sağlığının Korunmasına Yönelik Anlaşma ülkelerin insan bitki ve hayvan sağlık ve yaşamlarının korunması yanında çevreyi koruma amacına uygun düzenlemeler getirmesine de izin verir. Tarım Anlaşması, çevreyle ilgili programlar kapsamında verilen sübvansiyonları, tarımsal üretimde sübvansiyonların azaltılmasına yönelik kararların dışında tutmaktadır. Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler Anlaşması, hükümetlerin, yurtdışı üreticilerin yeni çevre düzenlemelerine uyumundan kaynaklanan maliyetlerinin %20'sine kadarını desteklemelerine izin vermekte ve bunu telafi edici vergi uygulanmayacak sübvansiyonlar (non-actionable subsidy) sınıflaması içinde tutmaktadır. Ayrıca, Hizmetler Anlaşması ve TRIP de çevreyle ilişkili şartlar içermektedir (WTO,[http://www.wto.org/wto/environ/ environ](http://www.wto.org/wto/environ/environ)).

İki önemli unsur Ticaret ve Çevre Komitesi çalışmalarına yol göstermektedir. Öncelikle WTO'nun bu alanda, yani üye ülkelerin ticaretleri üzerine etkisi olabilecek çevre politikaları konusunda koordinasyon yetkisi sınırlıdır. Başka bir deyişle WTO'nun, bir çevre kurumu (environmental agency) gibi çalışarak ulusların öncelikli çevre politikalarını belirlemesi, çevre standartları koyması veya çevre üzerine global politikalar geliştirmesi gibi bir eğilimi yoktur. Diğer önemli husus, çevreyi korumaya ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaya yönelik ilke ve kurallar, WTO-Çevre ve Ticaret Komitesi tarafından referans gösteriliyor bile olsalar, bunlar uygulanırken, GATT'ın uzun süreden beri oluşturmaya çalıştığı çok taraflı ticaret sistemi ilkelerine (açıklık, ayırım gözetmeme, ticarete serbesti vb) aykırı nitelikte olmamalıdır (WTO,<http://www.wto.org/wto/environ/ environ>).

Ticaret ve Çevre Komitesinin görevi, gerek çevre düzenlemelerinin ticaret üzerindeki etkileri, gerek ticaretin çevre üzerindeki etkileri analiz edilirken objektif davranılması ve şeffaflık ilkesine sadık kalınmasını sağlamaktır. GATT/WTO çevre düzenlemelerinin diğer bazı önlemler gibi ayırıcı bir ticaret engeline dönüşmesini önlemeye çalışmaktadır. Bunun yanında, çok önemli durumlarda GATT Md.XX içinde ülkeler yine ayırım gözetmemek önkoşuluyla kamu sağlığı ve güvenliği ve ulusal çevrenin korunması amaçlarına dayalı olarak istisnalardan yararlanabilmektedirler.

Eğer ülkelerin üretim (veya tüketim) faaliyetleri diğer ülkelerin çevre koşullarını olumsuz etkiliyorsa yani sınır ötesi etkilere sahipse bunu

dengelemek veya caydırmak için hangi çevre politikaların uygulanacağını WTO içinde çözülmesi öngörülmemiştir. Taraflar konuyla ilgili uluslararası anlaşmaları referans almaktadırlar.

Aynı durum, ülkelerin ulusal çevre politikalarını belirlerken de geçerlidir. WTO, ülkeler için en uygun çevre politikalarını belirlemez ve ülkelerin kendi çevre politikalarını uygulamalarını kısıtlayacak herhangi bir önlem getirmez; ülkeler bu konuda kendi iradeleriyle hareket ederler. Ülkeler sağlık, güvenlik ve çevreyi koruma amaçlı kendi önlemlerini alma hakkına sahiptirler. GATT/WTO kapsamında, bu konuda alınan önlemlerin dış ticareti engellemek amacıyla bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı belirlenmeye ve taraflar arasındaki ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar oluşturulan panellerle çözülmeye çalışılır. Üye ülkelerin uluslararası düzeyde belirlenen standartlara uyma çabaları, ülkelerin bu tür önlemleri amacına uygun olarak ve ayırıcı bir yapıda olmaksızın uyguladıklarının bir kanıtı olduğu için önemlidir (Seymen,2000:350)

WTO açısından önemli olan, bir ülkenin herhangi bir ürünün dış ticaretine çevre kaygısıyla getirilen bir standart veya önlemin kendi ülkesinde üretilen aynı mala da uygulanıyor olmasıdır: yani, ulusal muamele ilkesi burada geçerli olmalıdır. Bu konuda, İrlanda'nın alüminyum kutuların sağlığa zarar verdiği gerekçesiyle bira ithalatını yasaklamak istemesi ancak aynı ambalajlı diğer içecekler üzerine yasak koymaması çevrenin korunmasını bahane ederek ticareti engelleme isteğine güzel bir örnektir. Bu girişim Avrupa Hukuk Mahkemesi tarafından kabul edilmemiştir. Öte yandan İtalya'nın ithal edilen deterjanların içindeki fosfat miktarını sınırlayan kararı ülke içindeki üreticilerden de aynen beklendiğinden kabul edilmiştir. Aynı şekilde Danimarka'da içme sularının sadece geri dönüşümlü şişelerle satılabileceği kararı hem yurtiçi hem yurtdışı firmalara uygulandığından Avrupa Hukuk Mahkemesi tarafından kabul edilmektedir (Brenton vd, 1997:314).

Ticaret ve Çevre Komitesinin gündeminde tartışılan konulardan birisi de çevresel etiketleme programları (eco-labelling), paketleme, geri dönüşüm, yeniden kullanım, atık yönetimi, çevre vergileri ve ihtiyat tedbirleri (precautionary principle) gibi çevre politikası araçlarının kullanımına ilişkindir. Bu düzenlemelerin etkili çevre politikası araçları olduğu ve tüketiciler arasında çevre bilincinin artmasına önemli katkılar sağladığı dile getirilmekte, bununla birlikte, bu düzenlemelerin çok sınırlandırıcı olmaları halinde ve ülkeler arası farklılıklara bağlı olarak, olumsuz ticari etkiler doğurabileceği belirtilmektedir. Örneğin, çevresel etiketler, Komitenin tartıştığı en önemli gündem maddelerinden biridir. Çevresel etiketleme programları, nihai ürünlerin özellikleri veya içerikleri (content) gibi nisbeten basit kriterlere dayandırılabilirdiği gibi, "yaşam döngü analizi" (Life Cycle Analysis-LCA) gibi daha karmaşık ölçütlere dayanarak düzenlenebilmektedir. İkinci kriterde,

ürünlerin üretim süreçleri, işleme ve üretim yöntemleri (Process and Production Methods-PPMs) ile ilgili özellikleri esas alınmakta, bu yaklaşım öngörülemez veya gizli ticari korumacılık gibi sonuçların doğması riskini taşımaktadır.

Bu konuyla ilgili GATT/WTO'nu çevre gruplarıyla karşı karşıya getiren örnekler mevcuttur. Örneğin Amerika'nın Meksika'dan yaptığı ton balığı ithalatını, balıkçı teknelerinin yunusları korumaya yönelik gerekli donanıma sahip olmamaları nedeniyle yasaklamalarının ardından oluşturulan GATT Paneli, ürünün üretim sürecine yönelik bir ticaret yasağının uygun olmayacağı sonucuna varmıştır. Benzer şekilde ABD, Hindistan'dan da avlanma sırasında kaplumbağalara zarar verildiği gerekçesiyle karides ithalatını yasaklamıştır. Gün geçtikçe ürünlerin üretim süreçlerine dayanan standartların veya teknik düzenlemelerin kullanımındaki artış, WTO gündeminde bu konunun daha çok tartışılmasına neden olacaktır.

Komite tarafından etkin ticaret politikaları ile etkin çevre politikalarının birbirleri ile çelişmediği ve destekleyecek şekilde geliştirilebilecekleri vurgulanmaktadır. Yüksek tarifeler, tarife-kotaları, ihracat kısıtlamaları, sübvansiyonlar ve tarife dışı engeller gibi ticareti bozucu faktörlerin azaltılması, hem ticaret hem de çevre lehine sonuçlar doğurabilecek (win-win benefits) potansiyel önlemler olarak değerlendirilmektedir. Ticaretin serbestleştirilmesi yoluyla kaynakların optimal dağılımını sağlayacak piyasa koşullarının sağlanmasının, diğer bir ifadeyle piyasa fiyatlarını bozucu veya sapırtıcı faktörlerin ortadan kaldırılmasının, çevre sorunlarının çözümü için de yararlı sonuçlar doğuracağı dile getirilmektedir (DTM,2002:3).

Görüldüğü gibi GATT/WTO çevre ile ilgili düzenlemelerin ve uygun çevre politikalarının neler olacağını belirlemekten çok, çevre ve dış ticaretin birbirleri üzerinde karşılıklı etkileşimlerini incelemekte ve bu konuda üye ülkeler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde hem uluslararası çevre standartlarını, hem de ticaretin serbestleşmesi konusunda belirlediği ilke ve kuralları referans alarak bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

Çevre konusu son yıllarda WTO Bakanlar Konseyi Toplantılarında en fazla tartışılan konulardan birisidir. Özellikle Aralık 1999'da Seattle'da gerçekleştirilen toplantı, ticaretin daha da serbestleşmesinin çevre üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görüşüyle ve bir çok gelişmiş ülkenin az gelişmiş ülkelerdeki düşük çevre standartlarını çok uluslu şirketler yoluyla sömürdükleri ve bu nedenle ticaretin engellenmesi gerektiği düşüncesiyle tepkilere maruz kalmış ve engellenmiştir. Yine son olarak Eylül 2003'de gerçekleştirilen Cancun toplantısının sonuçlandırılmadan tamamlanmasının nedenleri arasında çevre ve diğer konularda GOÜ'lerin aldıkları ortak tavır yer almaktadır. GOÜ'lerin iddialarındaki haklılık payı büyüktür. Bununla birlikte, daha önceki teorik açıklamalardan da hareketle, doğayı korumak amaçlı çevre politikaları ve düzenlemeleri belirlenirken bu sorunun kaynağına yönelecek çözümler üretmek

gerektiğini, dolayısıyla ticaret politikalarının uygun politikalar olmayacağını söylemek mümkündür. Ülkelerin, gerek uluslararası düzeyde belirlenmiş standartlara uyum konusundaki düzenlemeleri, gerek çevre kirliliğini gidermeye yönelik uygulayacağı iç politikalar çevreye duyarlı bir zeminde ticaret ortamı yaratacaktır.

4. Sürdürülebilir Kalkınma İlkeleri ve Dış Ticaret

1987 UN Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun “Ortak Geleceğimiz” adlı Raporunda, Sürdürülebilir Kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme şanslarını ellerinden almadan bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma insan ihtiyaçlarının karşılamaya, ancak bunu sürdürülebilir bir yoldan yapmaya çalışmaktadır (IISD, 1994:3).

Ticaret nasıl kılınmanın sürükleyici bir unsuru ise, sürdürülebilir kalkınma içinde uygun bir ticaret yapısı oluşturmak gerekmektedir. Dış ticaret sürdürülebilir kalkınma amaçlarını gerçekleştirmede nasıl hizmet edebilir? Uluslararası ticari faaliyetlerin her aşamasında çevresel duyarlılık nasıl yaratılabilir? Bu sorulara cevap aramak aslında “sürdürülebilir bir ticaret” tanımlaması yapmak anlamına gelmektedir. 1992 Rio Deklarasyonunda sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkeleri belirlenmiştir (UNCED,1992:1-4). Bu ilkelerin dış ticaret açısından yeniden değerlendirilmesi, sürdürülebilir ticaretin tanımlanmasına yardımcı olacaktır (Seymen,2002b:11-14).

Etkinlik ilkesi; Sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerinden biri etkinlik başka bir ifadeyle kaynakların etkin kullanımı ilkesidir. Çevresel sosyal maliyetlerin içselleştirilmesine ilişkin önlemlerin alınması ve etkin rekabet politikalarının uygulanması durumunda ticaretin serbestleşmesi etkinliği sağlayan temel unsur olabilir. Bu anlamda standartlar, çevresel etiketleme sistemleri ve ISO 14000 çevre yönetim sistemleri, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi ve uzun dönemde rekabetin artırılması açısından önemlidir.

Korunma ve önceden önlem ilkesi, çevrenin korunması ve en önemlisi kirlenmeden önlem alınması anlamına gelen bu ilke dış ticaret ve ticaretle ilgili yatırım kararları içinde aynen uygulanabilir. Dış ticaret ve yatırım kararlarında çevre dikkate alınması gereken bir değişkendir. Alınan kararların sosyal çevre maliyetleri en uygun şekilde belirlenmeli öncelik çevreyi kirletmeden korumaya yönelik olmalıdır.

Eşitlik ilkesi, kaynakların ve bu kaynaklardan elde edilen gelirin uluslararası adil dağılımını öngörür. Çevresel anlamda ticaretin neden olduğu kazanç ve kayıplar bütün uluslar tarafından paylaşılabilir. Aslında bu “serbest ticaretten” öte “adil ticaret” tartışmasının yapılmasını gerektirmektedir. Çevresel tahribat ne tek başına gelişmekte olan ülkelerin ne de gelişmiş ülkelerin neden olduğu bir problemdir. Bu anlamda gelişmiş ülkelerin

çevresel bozulmada gelişmekte olan ülkeleri suçlayarak ticari yaptırımlar uygulamaları haksız bir ticaret ortamı yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde çevre standartlarının ve düzenlemelerinin daha esnek olması da gelişmiş ülkeler açısından haksız ticaretin konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin en kısa sürede çok taraflı çevre anlaşmalarına taraf olmaları ve çevresel düzenlemelere uyum çabaları, onların ticaret yaptırımına maruz kalmalarını önleyeceği gibi çevreye duyarlı bir üretim, tüketim ve ticaret kültürünün yaratılması açısından da şarttır.

Uluslararası uyumlaşma ilkesi, çerçevesinde eğer çevre sorunu ulusal olarak bir ülkenin sorunu olmaktan çıkıp belli bir bölgeyi veya genel olarak dünyayı tehdit ediyorsa bu durumda soruna uluslararası alanda işbirliğine dayalı çözümler aramak en doğru yaklaşım olacaktır. Çok taraflı çevre anlaşmaları uluslararası uyumlaşmanın sağlanmasında önemli rol üstlenmektedir.

Eko sistem bütünlüğü ilkesi, insanoğlu faaliyetlerinin ekolojik sistemler üzerinde belirgin ve tahrip edici etkisinin kabul edilmesi anlamına gelir. Bu ilkeye dayanarak dış ticaret faaliyetlerinde de eko sistemin kendini yenileme yeteneğinin sınırlarına önem verilmeli, hayvan ve bitki türlerine geri dönülmez zararlar verecek faaliyetlerden kaçınmalı ve eko sistem bütünlüğü korunmalıdır. Yenilenemeyen doğal kaynakların ekolojik kurallara uygun bir şekilde kullanımı yeniden faydalanma ya da geri kazanma yöntemiyle mümkün olabilir. Yeniden kullanım hem hammadde ithal eden ülkelerin dışa bağımlılığını azaltır hem de tüm maddelerin yeniden kullanımı aynı hammaddenin doğadan alınmasından daha az enerji gerektirdiğinden enerji tasarrufu sağlayabilir. Eko-sistem bütünlüğünü korumak amacıyla ticaret önlemleri getirilebilmeli ticaret engellenebilmelidir. Ancak burada eko-sistem bütünlüğünü koruma çabası ile gizli korumacılık ince ayrımı iyi belirlenmelidir. Çünkü, bu durumda da adil olmayan bir ticaret yapısı ortaya çıkmaktadır.

İyi yönetim ilkesi çerçevesinde etkin bir yönetimin ve hem insan hakları ve demokrasiye saygılı hem de toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bölgesel ve uluslararası kurumların varlığı, ticaret ve kalkınma hedefleri ile çevresel hedefler için büyük bir önem taşımaktadır. Eğer bu hedefler yönetim politikalarıyla birlikte bölgesel veya uluslararası anlaşmalarla ya da araçlarla bütünleştirilecekse kurumsal yenilenme ön koşuldur. Bu anlamda kamunun ticaret politikalarını ve çevre politikalarını belirlerken konuya bütüncül yaklaşması ve uyum ve işbirliği içinde olması gerekmektedir.

Sivil katılım ve sosyal sorumluluk ilkesine göre güçlü bir sivil toplum, ticari hedefler ile çevresel hedefler ve kalkınma hedeflerinin tüketici refahı ve sürdürülebilir kalkınmayı maksimum kılacak şekilde geliştirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Üretim ve tüketimde sürdürülebilir alternatifleri teşvik etmek, çevreye duyarlı bir tüketici ve üretici bilinci yaratmak ve uzun dönem için, sürdürülebilir üretim ve tüketim kültürü oluşturmak ancak bu konuda etkin bir eğitim reformu ile sağlanabilecektir. Üretim ve tüketim

kalıplarında çevreye duyarlı bir yapının varlığı bu malların mübadelesinde de doğal olarak devam edecektir.

5. Türkiye’de Dış Ticaret-Çevre Politikaları Etkileşimi

Dünya artık ticaretin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine nasıl hizmet etmesi gerektiğini tartışmaktadır. Bu tartışmanın başlangıç noktası dış ticaret ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi net olarak açıklamaktır. Dünya ticaretinin gelecekte alacağı yapıyı dikkate alarak Türkiye için de sürdürülebilir bir ticaret stratejisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için aşağıda öncelikle Türkiye’de çevre ve ticaret politikalarının karşılıklı etkileşimi incelenmeye çalışılmıştır.

5.1 Türkiye’de Çevre Politikasının Gelişimi

Türkiye’de çevre politikası oluşturulması yönündeki ilk girişimler, 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen BM Çevre Konferansının ardından, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) (1973-1977) ile başlamıştır. Planda çevre ile ilgili düzenlemeleri ve hedefleri içeren ayrı bir bölüm oluşturulmuştur.

Hukuki açıdan çevre ile ilgili çalışmaların 1974 yılında Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulunun oluşturulmasıyla başladığı görülmektedir. 1978 yılında Başbakanlığa bağlı Çevre Örgütü, ardından da Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Çevre ile ilgili kapsamlı yasal çerçeveye ise 1982 Anayasasında yer verilmiştir. 1982 Anayasasında, “herkesin sağlıklı ve dengeli bir yaşam hakkına sahip olduğu, çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirlenmesinin önlenmesinin devlet ve vatandaşın görevi olduğu” vurgulanmaktadır. 1983 yılında ise 2872 sayılı Çevre Kanunu kabul edilmiştir. Çevreyle ilgili kurumsal anlamda yapılaşma 1989 yılında Çevre Müsteşarlığının kurulması ile başlamış, 1993 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur. 1992 yılında Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) yönetmeliği kabul edilerek, sanayileşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır (Seymen,2000:324).

Türkiye’de V.BYKP’na kadar çevreyle ilgili düzenlemelerde ağırlık verilen konu, “çevre kirliliğinin azaltılması”dır. V.BYKP’ından itibaren ise “doğal kaynakların kullanımının ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir biçimde aktarımının” da en az çevre kirliliğinin engellenmesi ya da ortadan kaldırılması kadar önem taşıdığı görüşü dile getirilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma konusuna ise ilk kez Türkiye’nin de katıldığı Rio Zirvesinin ardından VI.BYKP’nda yer verilmiştir. Bu dönemde ayrıca çevreye ilişkin alanlarda faaliyette bulunan gönüllü çevre kuruluşlarının da sayısında artış gözlenmiştir. Planın amaçlar, ilkeler ve politikalar kısmında “sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve

gelecek kuşaklara, insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak” temel strateji olarak hedeflenmektedir.

VII. BYKP (1996-2000)’nda mevcut çevre politikalarına eleştirisel yaklaşarak, 2872 sayılı Kanunun günün ihtiyaçlarına cevap vermediği, görevi çevre konularında temel politikaları saptamak ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamak olan Çevre Bakanlığının bu fonksiyonlarını yerine getirmede yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Altıncı Planda benimsenen Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımına rağmen bir yandan tüm ekonomik ve sosyal kararlarda çevre boyutunun dikkate alınmasında, öte yandan işlevsel ve dinamik bir çevre yönetimini oluşturacak örgütsel ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Ekonomik ve sosyal yatırımlarda çevre boyutunun dikkate alınması için oluşturulan Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği (ÇED) değerlendirmenin dayandırıldığı veri ve bilgi eksikliği, değerlendirmeyi yapacak olan insan gücünün teknik yetersizliği ve yönetmelikle birlikte gelen yapısal sorunlar yönünden eleştirilerek, uygulamanın sınırlı kaldığı dile getirilmektedir. Planda ayrıca, çevre standartlarının, gerekli araştırmalar yapılmadan hazırlandığı için yetersiz olduğu ve standartların uluslararası ve özellikle de AB standartları doğrultusunda güncelleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

VII. Planda, çevre-ticaret alanında özellikle uluslararası kuruluşlar düzeyinde alınan kararların Türkiye’nin ihracatı üzerine getireceği yükümlülükleri dikkate alan çalışmaların sürdürülmesi gereği vurgulanmıştır. Ayrıca, çevre standartlarının uyumu, ekonomik araçların kullanılması ve ticaretin serbestleştirilmesinin çevre üzerindeki etkileri, atık yönetimi, ticaret önlemlerinin çevre amaçlı kullanılması, üretim ve proses yöntemleri ve teknoloji konusunda kapasitenin geliştirilmesi konularına önem verilmesi de hedeflenmiştir (DPT, VII. BYKP,1996).

VIII. BYKP (2001-2006)’ında ise çevre sorunlarını çözmek amacıyla mevzuatta ve kurumsal yapının oluşturulmasında ilerlemeler kaydedildiği, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlandığı, ve çevre konusunda toplumsal duyarlılığın giderek arttığı belirtilmektedir. Ancak, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak ekonomik kalkınmaya olanak veren, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde arzulanan yönde bir gelişme kaydedilemediği açıklanmaktadır. Çevre Bakanlığının etkili koordinasyonu, çevre bilgi ve veri sistemlerinin oluşturulması, çevre etki değerlendirme sisteminin işleyişi konusunda ilerleme sağlanamadığı belirtilmektedir (DPT VIII. BYKP, 2001).

5.2 Türkiye'nin Dahil olduğu Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Türkiye, uluslararası çevre düzenlemeleriyle ilgili global ve bölgesel nitelikli bir takım sözleşmelere, deklarasyon ve protokollere taraf durumundadır. Bu düzenlemeler Türkiye açısından bazı sorumlulukları üstlenmeyi gerektirmektedir. Bu sorumluluklar, söz konusu deklarasyonlar nedeniyle **ulusal hukukta düzenlemeler yapma** şeklinde olabildiği gibi, ikili veya çok taraflı sözleşme ve protokoller nedeniyle **uluslararası hukuk kurallarına uyma** şeklinde de olabilmektedir. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, genellikle bağlayıcı ve taraf ülkeler için yükümlülükler getiren hukuki düzenlemeler niteliğindedir (TUSİAD,1998:75-95).

Ticaret ve çevre ilişkisi açısından önemli sonuçlar doğurabilecek nitelikteki iki düzenleme, *Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü* ve aynı protokolün *Londra ve Kopenhag ekleri* ile *Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınmasının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesidir*.

Montreal Protokolü ile, Ozon Tabakasını İncelten Maddeler için yıllık tüketimi 300g/kişi değerinin altında olan ülkelere farklı bir statü tanınmış, özel koruyucu düzenlemeler, fonlar ve kısıtlama programlarının bu ülkelere farklı uygulanması benimsenmiştir. Türkiye'nin de dahil olduğu (Madde 5.1 Statüsündeki Ülkeler) bu ülkelerin, helojenleşmiş CFC'ler, metil kloroform, metil bromür, hidrobromoflorakarbon gibi maddelerin üretimlerinin sınırlandırılması (tıbbî ve savunma amaçlı istisnalar dışında), kısıtlanması ve dondurulmasına ilişkin bir takvim belirlenmiştir. Montreal Protokolünce, üretimi kısıtlanan, dondurulan veya yasaklanan maddeleri içeren ürünler arasında, ev tipi ve ticari nitelikli soğutucular, buz ve dondurma makineleri, klimalar, aerosoller, deodorantlar, yangın söndürme aletleri, boru izolasyon malzemeleri ve tekstil ve metal temizleme malzemelerini sıralamak mümkündür. Türkiye anlaşma gereği, söz konusu maddelerin ozon tabakasına zarar vermeyen alternatiflerini ithal etmek durumunda kalmıştır. Söz konusu uyum, fiyat ve teknolojik açıdan bazı zorluklar getirmiştir. Ülke içinde olduğu gibi yurt dışındaki sektörlerce de benzer uyum çalışmaları yapıldığından ticareti çok olumsuz etkilemediği düşünülmektedir. Hindistan gibi, kontrol altına alınması kararlaştırılan ozon tabakasını inceltici bu maddeleri önemli ölçüde üreten bazı ülkeler, bu Protokol kararlarından çok fazla etkilenmiş ve kaybı Montreal Protokolünden aktarılan kredilerle dengelenmeye çalışılmıştır.

Basel Sözleşmesi ise, tehlikeli atıklar konusunda uluslararası bir sözleşme niteliğindedir. Basel Sözleşmesinde tanımlanan atık türleri, Türkiye Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile aynen benimsenmiştir. Türkiye'nin de, Sözleşmede yer alan atıkların çevreyle uyumlu yönetimi konusundaki yükümlülükleri olduğundan bu atık türlerinin kullanıldığı tüm sanayiler sözleşme kurallarından etkilenmektedir. Atık yönetiminden kastedilen, atıkların

toplanması, nakli, bertarafı, ve bertaraf alanlarının bakımı ile ilgili faaliyetlerin izlenmesi ve denetlenmesi aşamalarıdır. Özellikle, haddehaneler, atık plastik işleyen ve atık kağıda dayanan endüstriler bu düzenlemelerden etkilenmektedir. Ayrıca insan sağlığına ve çevreye zararlı oldukları (örneğin tekstil ürünlerinde belli konsantrasyon sınırlarının üzerinde bulunan) bilinen bazı kimyasallar da Basel Sözleşmesi listesinde yer almakta ve ithalatta tarife dışı engellerle karşılaşmaktadır. Bu maddeler arasında halojenli organik bileşikler, fenoller ve ağır metalleri saymak mümkündür. Bu kimyasal maddelere ek protokollerle yenileri eklenmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de bundan etkilenen bir çok sanayi dalının gerekli düzenlemeleri ve teknolojik alt yapıyı oluşturmaları bu maddeleri içeren ürünlerin ihracatında karşılaşacakları tarife dışı engellere hazırlıklı olmaları açısından önemlidir.

Türkiye’de bu güne kadar söz konusu Sözleşmelere dayanan bazı önlemlerden, kimya, tekstil, deri çimento ve otomotiv sanayilerinin etkilendiği görülmüştür. Bu sektörlerin söz konusu sözleşme ve protokollere uyum yönünde çabalara giriştiği görülmektedir.

Kimya Sanayii Kuruluşları, kimya sanayiince üretilen ve kullanılan kimyasalların yönetiminin insan sağlığı, teknik emniyet ve çevre koruma konularında geliştirilmesini sağlamak amacıyla Üçlü Sorumluluk adı verilen protokolü Çevre Bakanlığı ile birlikte uygulamaya koymuştur.

Deri Sanayii, çevre ile ilgili düzenlemeler konusunda tarife dışı engel tehdidi ile en çok karşılaşan sektörlerden biridir. AB üyeleri, çevre korumaya yönelik önlemlerin alınmadığı ve gerekli yatırımların yapılmadığı, dolayısıyla bu tür yatırımları yapan kendi sanayicileri ile haksız rekabet ortamı yaratıldığı gerekçesiyle 2001 yılında Tuzla Deri Sanayii hakkında bir anti-damping soruşturması açma (%35 anti-damping vergisi getirme) veya miktar kısıtlamasına gitme kararı almıştır. Benzer şekilde deri işçilerinin Türkiye’de sosyal sigortalı olmaması nedeniyle sosyal damping suçlamaları yapılmıştır. Bunun üzerine her iki tarafın temsilcileri tarafından yapılan toplantılarda Türkiye’nin bu konuda gerekli önlemleri alması konusunda taahhütler verilmiş ve deri sektörü, üretiminde PCB, azoboyar maddeler ve pentaklorofenol kullanımlarını ihracata engel teşkil etmeyecek düzeylere çekmiştir. Bu konuda Türk deri sektörünün de üçüncü ülkelerden gelecek benzer ürünlere karşı önlem almak konusunda hazır olması gerekmektedir.

Üretiminin önemli bir kısmını ihraç eden **çimento sektörü** de çevre ile ilgili benzer ihracat zorlukları ile karşılaşmaktadır. Bunun için Türkiye Çimento Üreticileri Birliğine üye olan tüm kuruluşlarla Çevre Bakanlığı, AB ile de uyumlu olacak şekilde kirlilik düzeyini, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliğinde belirtilen sınır değerlerinin altına çekmek için bir deklarasyon imzalamıştır.

AB, taşıt emisyonları ve yakıtları ile ilgili, çevre konusunda öncelikli düzenlemelere sahiptir. Taşıtların motor özelliklerine ait düzenlemelerin benimsenmemesi, hem taşıt ticaretini hem de bu taşıtlarla Avrupa'ya yük taşınmasını engelleyecektir. Bu sorunları önceden gidermek amacıyla, Türk **Otomotiv Sanayii**, AB direktiflerine uyumlu üretim konusunda Çevre Bakanlığı ile bir deklarasyon imzalamıştır. Bu deklarasyonla, Türkiye'deki taşıt emisyonları, ve yakıt kalitesinin AB ile uyumu zaman içerisinde yayılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tür uyum programları büyük yatırımlar gerektirdiğinden aşamalı programlar izlenmektedir.

Çevre ve insan sağlığını korumaya yönelik düzenlemelerden ve önlemlerden en fazla etkilenen sektörlerden bir diğeri de **Tekstil Sektörüdür**. 1996 yılında Almanya, insan teni ile uzun süreli temasta bulunan azoboyar maddeler ile boyanmış olan çeşitli ürünler için yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu uygulamadan, giyim eşyası, yatak örtüsü, bandaj ve peruk gibi ürünler etkilenmektedir. Avrupalı ithalatçıların söz konusu düzenlemeleri içeren raporlar talep etmeleri üzerine, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri bu konuda yetkilileri bilgilendirmiş, aynı zamanda istenen kriterlerin yerine getirilmesi ve azoboyar maddelerin analizlerinin güvenilir bir biçimde yapılabilmesi için İTKİB ve İTÜ Tekstil Mühendisliği tarafından yeni teknolojilere dayalı ve akredite edilmiş bir laboratuvar kurulmuştur.

Gıda Sektörü de kurutulmuş ürünlerde bulunan pestisit oranlarına ve ürünlerin üretim şekilleri ve hijyen koşullarına bağlı olarak ihracat engelleriyle karşılaşmaktadır. AB, 5.2.2002 tarihli, 134 sayılı AB direktifi ile incir, fındık ve antep fıstığı gibi ürünlerde aflatoksin limitlerini düşürmüştür. Bu limitler üreticinin kısa sürede uyum sağlayabileceği limitler değildir. Bu düzenlemenin Türkiye'nin söz konusu ürünlerde limitleri tutturmaya başlamasının hemen ardından olması bu tür çevre düzenlemelerin ticareti engellemek amacıyla uygulanabildiğinin bir göstergesidir. Türkiye'nin kuru incir ihracatının %76'sı AB'ne olup, dünya kuru incir üretiminin %24'ü, ihracatının ise %56'sı Türkiye tarafından karşılanmaktadır. AB yine hijyen koşulları nedeniyle domates, deniz kabukluları, ve balık ürünlerinde Türkiye'ye ithalat yasakları uygulamıştır. Ayrıca Türkiye, ABD'ne de %0.1'lik aflatoksin ve kurşun kalıntısı limitlerini tutturamadığı için kuru üzüm ihraç edememektedir.

Global nitelikte olan çevre düzenlemelerinden bir diğeri, **Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi ile ilgili Cenevre Sözleşmesidir**. Cenevre Sözleşmesi, bağlayıcı kurallar getirmemekle birlikte, ardından Avrupa'da kükürtlü bileşikler (SO₂ gibi), azotoksitler (Nox'lar) ve uçucu organik bileşiklere (VOC'lar) ilişkin bölgesel düzenlemeler getirilmiştir. Çerçeve sözleşmeyi imzalamış olan Türkiye'nin de tarife dışı engel olarak karşısına çıkabilecek bu engellerden etkilenmesi mümkündür. Türkiye ticaretinin önemli kısmını Avrupa ülkeleri ile gerçekleştirdiğinden bu konuda tarife dışı engellerle

karşılaşmamak için AB düzenlemelerini yakından takip etmek ve hazırlıklı olmak durumundadır.

Türkiye açısından çok önemli olacak diğer bir uluslararası düzenleme, ***İklim Değişikliği Üzerine Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesidir***. Sözleşme henüz bağlayıcı nitelikte bir çevre hukuku düzenlemesi olmamakla birlikte, sözleşmeye taraf ülkelerin CO2 emisyonlarını 2000 yılı sonunda, 1990 yılı emisyon seviyelerine indirmeleri öngörülmüştür. Çerçeve sözleşmede yer alan sera gazları listesine Kyoto protokolünde yenileri eklenmiş ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre emisyon gazlarının azaltılması konusunda bir takvim belirlenmiştir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu otuz üç ülke, 2008 ile 2012 yılları arasındaki dönemde antropojenik CO2 eşdeğeri olarak hesaplanacak emisyon seviyelerini 1990 seviyelerine oranla %5 ila %8 arasında değişen oranlarda indirme, üç ülke de 1990 seviyelerinde dondurma konusunda taahhütte bulunmuşlardır. Norveç, Avustralya ve İzlanda ise, sırasıyla %1, %8 ve %10 oranlarındaki artışları kararlara geçirmeyi başarmışlardır.

İklim değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve ek protokollerinden, enerji, taşımacılık/ulaşım, sanayi, tarım ve ormancılık sektörlerinin etkilenmesi beklenmektedir. Enerji ihtiyacının %90'ını fosil yakıtlardan sağlayan Türkiye'de, özellikle enerji ve çimento sektörleri gibi enerji tüketimi yoğun olan ve dolayısıyla CO2 emisyonları fazla olan endüstriler açısından, bu düzenlemelerin ciddi sonuçlar doğurması beklenmektedir. Sözleşmeye bağlı düzenlemeler, ilgili sektörlerde, somut kısıtlamaları, teknolojik donanım ihtiyacını, ÇED uygulamalarını, ölçme, değerlendirme ve envanter tutma gereksinimlerini ortaya çıkaracaktır.

Ayrıca Türkiye'nin diğer OECD ülkeleriyle birlikte gelişmiş ülkeler listesinde yer alması, CO2 emisyonlarını indirme konusunda daha sıkı önlemleri almayı gerektirmesinin yanında GOÜ'lere bu konuda mali yardım yapmayı da gerektirmektedir ki bu konunun Türkiye'yi zorlayacağı düşünülmektedir. Türkiye bu nedenle gelişmiş ülkeler listesinden çıkmaya çalışmaktadır.

Su kirliliği ile ilgili Türkiye'nin taraf olduğu tek uluslararası sözleşme, ***Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası MARPOL Sözleşmesidir***. Türkiye'nin de hükümlerine uymakla yükümlü olduğu Sözleşmede, denizlere boşaltılması sakıncalı olan petroler, zehirli ve diğer sıvı maddeler ayrıntılı bir şekilde listelenmiştir.

Türkiye'nin flora ve faunanın korunmasına dair imzaladığı dört tane uluslararası düzenleme bulunmaktadır. Bunlar, *Su Kuşları Yaşama Ortamı olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme* (RAMSAR 1971), *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme* (Paris 1972), *Nesli Tükenmekte Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme* (CITES 1973), ve 1992

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesidir. Bu düzenlemelerin temelinde ortak amacı doğal kaynakların kullanımını sınırlandırmaktır. Türkiye'nin de sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda, bu sözleşmeler de tarife dışı engel doğurabilecek hükümler içermektedir. Örneğin korunması gereken sulak alanlar listesine alınmış bölgelerin yakınlarında kurulacak ve bu bölgelere ve buralarda yaşayan su kuşlarına zarar verecek sanayi tesisleri veya limanlar ticaret partneri ülkeler tarafından bu tesislerde üretilen ya da bu limanlardan gelen malların alınmaması konusunda gerekçe yaratabilecektir. Bu nedenle, örneğin İzmir Gediz Deltası'na kurulacak bir ticari limandan taşınacak malları, ithalatçı ülkelerin kabul etmemesi ihtimali söz konusudur. Sadece ticaret açısından değil, doğal ve kültürel değerlerin, biyolojik çeşitliliğin korunmasını engelleyecek her türlü sınai ve ticari faaliyetten kaçınılması ve yer seçiminde bu kriterlerin titizlikle dikkate alınması gerekmektedir. Doğal ve kültürel zenginliği tartışılmaz olan Türkiye'de bugüne kadar sosyal maliyetler dikkate alınmadan yapılan yer seçimlerinin bedeli ağır ödenmektedir.

Türkiye'nin çevreyle ilgili taraf olduğu **bölgesel nitelikli hukuk düzenlemeleri** de söz konusudur. *Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme (Barselona 1976)*, *Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş 1992)* ve *Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern 1979)* bunlara örnek verilebilir. Özellikle denizlerin kirlenmesi ile ilgili düzenlemeler, Türkiye kıyılarında kurulan ve emisyon ve deşarjları denizlere ulaşan tesislere yükümlülükler getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu tesislerin olası tarife dışı engellerle karşılaşmaları ihtimali söz konusudur.

Türkiye, AB ile Gümrük Birliği (GB) ilişkisi çerçevesinde de çevre düzenlemeleri konusunda bazı yükümlülükler üstlenmiştir. Aşağıda bu düzenlemelere ve getirdiği yükümlülükler yer verilmiştir.

5.3 Türkiye'nin AB ile Ticari İlişkileri Kapsamında Çevre Konusundaki Yükümlülükleri

Türkiye ticaretinin yaklaşık %50'si AB ülkeleri ile gerçekleşmektedir. 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Ortaklık Konseyi Kararı, çevre düzenlemelerine ilişkin sonuçlar da doğurmaktadır. Ortaklık Konseyi kararının 5. ve 6. Maddeleri, taraflar arasında ticarete uygulanan miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemleri yürürlükten kaldırmıştır. Ancak Kararın 7. Maddesi, ile getirilen düzenlemeler, *insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması...* gerekçeleriyle malların ithaline, ihracına veya transit geçişine yasaklamalar ve kısıtlamalar getirilebilmektedir. Aynı madde hükmüne göre, bu kısıtlama ve yasakların keyfi bir ayırım aracı olarak veya akit taraflar arasında ticareti gizli olarak kısıtlamak amacı ile kullanılmayacağı belirtilmektedir.

Türkiye ayrıca, 1/95 Sayılı kararın 8 maddesi ile, ticarete teknik engeller, CE işareti, çevresel etiketleme ve atık yönetim sistemleri gibi düzenlemeleri uyumlaştırma çabasına girmiştir.

Ortaklık Konseyi Kararlarında yer alan ve Türkiye tarafından uyum sağlanması gerekli sektörler ve mallar Türkiye'nin ihracatında ağırlıklı payı olan imalat sektörleridir. Bu nedenle ticarete teknik engellerle karşılaşma olasılığını azaltmak için bu konulardaki mevzuat uyumu önem taşımaktadır. Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı gereği çevreyle ilgili konularda AB'ne uyum amacıyla toplam 313 mevzuatta düzenleme yapmak durumunda kalmıştır. Uyum düzenlemelerinden etkilenen mallar arasında motorlu araçlar, ev aletleri, tekstil, gıda, gübreler, kozmetik maddeler, tütün, oyuncaklar sıralanabilir.

5.4 Türkiye'de Dış Ticaretle İlgili Çevre Düzenlemeleri

Türkiye'nin gerek Çok taraflı Ticaret Sözleşmeleri Kapsamında gerek AB ile GB kapsamında mevzuatına dahil ettiği çevre düzenlemelerini ve standartları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

5.4.1 Teknik Engeller ve Standartlar

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 8-11. maddeleri, malların serbest dolaşımının en iyi şekilde temini amacıyla ticarete teknik engellerin kaldırılması konusundaki AB araçlarının Türkiye'nin iç mevzuatına dahil edilmesini öngörmüştür. Bu kapsamda, AB'nin ticarete teknik engellerin kaldırılması konusundaki mevzuatının listesi ile bu mevzuatın Türkiye tarafından uygulanma koşul ve kuralları 2/97 sayılı Karar ile belirlenmiştir. Bu araçlar arasında, standardizasyon, ölçüm, kalibrasyon, kalite, akreditasyon, test ve sertifikalandırma gibi düzenlemeler yer almaktadır. Uyumu yapılan teknik mevzuatın hukuki altyapısını oluşturmak üzere, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından hazırlanan 4703 sayılı Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair Kanun, 11 Temmuz 2001 tarihli ve 24459 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış, 11 Ocak 2002 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu konuda son derece kapsamlı olan AB mevzuatının uyumlaştırma çalışmaları hem zaman almakta hem de önemli ölçüde finansal destek gerektirmektedir. Bu mevzuat kapsamındaki ürünlerin Türkiye'de de AB sistemine paralel bir uygunluk değerlendirme prosedüründen geçerek belgelendirilmeleri, malların serbest dolaşımı ilkesinin tamamen uygulanmaya başlanması ve Türk sanayi ürünlerinin herhangi bir ticaret engeline maruz kalmaması açısından önem taşımaktadır (DTM,1999:369-372).

5.4.2 Avrupa Normlarına Uyum: CE İşareti

AB'nin 1985 sonrasında geliştirmiş olduğu Yeni Yaklaşım Direktifleri belli ürünlerde uygunluğun gösterilmesi için CE işaretinin taşınmasını zorunlu kılmıştır. 1995 yılı başından itibaren 1/95 Sayılı Kararın Teknik Mevzuatın

Uyumlaştırılmasını kapsayan ilgili maddelerine dayanarak çoğunluğu zorunlu olmamakla birlikte AB'ne ihraç edilecek ürünlerde AB normlarına uygunluk ifadesi olan CE işareti aranmaya başlanmıştır. İnsan güvenliği ve sağlığı, hayvan sağlığı, çevre koruması ve tüketici korunması gibi dört temel alanı koruma altına alan tek gösterge olan bu işaret, tüketiciye bir kalite güvencesi vermemekle birlikte ürünün asgari güvenlik koşullarına sahip olduğunu göstermektedir. CE işareti testi ve belgelendirme süreci hem zaman, hem yüksek tutarlarda para, hem bürokrasi artışı nedeniyle talebin düşmesi, hem de rekabet dezavantajı gibi yönlerden Türk ihracatçıları etkilemektedir (<http://www.dtm.gov.tr/dts/ABTeknik/CE2.htm>.)

5.4.3 ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi

Uluslararası Standartlar Örgütü'nün geliştirdiği ISO 14000, ISO 9000 gibi bir süreç standardı olup çevresel kalitenin korunması yönünde firmalar tarafından yerine getirilmesi gereken gönüllü çevre yönetimi sistemlerini belirlemektedir (Adıgüzel,2002:23-28). Ülkelerin böyle bir ortak ölçüm sistemine sahip olması uluslararası uygulama birliğini sağlarken ülkelerin ticaret yaptıkları ülkelerde ne gibi çevresel standartların yürürlükte olabileceğini bilmelerine yardımcı olmaktadır. ISO 14000, ISO tarafından ana başlıkları itibariyle çevre yönetim ve denetim sistemleri, çevre etiketlemesi, çevre performans ve hayat çemberi değerlendirmesi, çevre terimleri ve tanımları gibi konularda yürütülmektedir. Bu konular dış ticaretin sağlıklı geliştirilmesi ve iç ve dış piyasalarda müşteri güveninin sağlanması açısından son derece büyük önem taşımaktadır. Benzer program Türkiye Standartlar Enstitüsü (TSE)'de Çevre Hazırlık Grubu tarafından yürütülmektedir. Bu grup çevre yönetim sistemleri konusunda TS-ISO 14000 standartlarının Türk standardı haline getirilmesi çalışmalarını yürütmektedir. ISO 14000 standartları gönüllülük esasına dayanmakla birlikte artık birçok ülkenin bu standartları satın aldığı ürünlerde görme talebi, ticarete devamlılığın ve rekabetin ön koşulu haline gelmiştir. Ayrıca bu standartlar üretim ve dolayısıyla dış ticaret sürecindeki çevresel maliyetlerin içselleştirilebilmesine yardımcı olması açısından önemlidir.

5.4.4 Çevresel Etiketleme

Çevre etiketleri, nihai ürünlerin veya ürünün üretim sürecinin insan veya çevreye zarar verip vermediğini göstermekte kullanılan gönüllü uygulamalardır. Bu etiketler genellikle sadece bir ülkede kabul görmekle birlikte bazen de birkaç ülkede birden kabul görmektedir. Bu etiketlerin başlıcaları Almanya'da Blue Angel etiketi, SG etiketi, Öko-Teks etiketi; İsveç'te Falcon Etiketleri ve KRAV etiketi; Hollanda'da Milieukeur Etiketleri ve EKO Kalite Sembolü; Fransa'da NF Etiketleri ve İsveç, Norveç, Finlandiya ve İzlanda'da geçerli SWAN Etiketidir. AB Ülkelerinde çeşitli çevre etiketlerinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması üzerine 1992 yılında tüm AB ülkeleri için

geçerli olan AB çevre etiketi (Eco-Label) sistemi oluşturulmuştur (Adıgüzel,2002:23-28). Bu uygulamalar zorunlu olmayıp gönüllü uygulamalardır. Fakat çeşitli ürünler için geliştirilen kriterlerin ihracat yapan firmalar tarafından takip edilmesi ve bilinmesi bu uygulamaların ticarete engel olmaması için önemlidir. Çevre etiketleri ürünlerin dizaynından kullanım ömrünün bitip tabiata verildiği ana kadar çevreye verdiği etkileri göstermektedir, böylece tüketici de çevreye zararı en az olan ürünü kullanması yönünde bilinçlendirilmiş ve teşvik edilmiş olmaktadır.

Türkiye’de bu alanda ihracatta en önemli paya sahip olan tekstil sektöründe düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri ve İTÜ Tekstil Mühendisliği tarafından yeni teknolojilere dayalı ve akredite edilmiş bir Ekoteks laboratuvarı kurulmuştur. Dış Ticaret Müsteşarlığı da KOBİ’lere bu konularda devlet desteği sağlamaktadır. Bu konuda verilen devlet destekleri WTO’nun de uygun gördüğü karşı önlem alınmaz sübvansiyonlar arasında yer almaktadır.

6 Sonuç ve Değerlendirme

Çevre duyarlılığı konusunda, bireyden topluma, firmadan kurumlara pek çok görev düşmektedir. İlgili tüm tarafların öncelikle ticaret ile çevre arasındaki bu karşılıklı ve son derece karmaşık etkileşimi anlaması ve uluslararası ticari faaliyetlerin sürdürülebilir kalkınma ilkelerine hizmet etmesini sağlamaları gerekmektedir.

Tüketiciler, hem yerli hem de yabancı mallar için tüketim kalıplarını çevreye duyarlı ürünler yönünde değiştirmeyi dikkate almalıdır. Onların bu konudaki talebi, firmaları da çevre dostu mallar üretmeye yönlendirecektir. Çevre kirliliğine neden olan ürünleri tüketen bunun maliyetine katlanmak durumundadır. Öte yandan önemli olan çevreyi bir kere kirlettikten sonra maliyetine katlanmak değil, çevreyi kirletmeme yönünde bir tüketim kültürü oluşturmaktır. Bu sürdürülebilir tüketimin koşuludur.

Üreticiler, üretim ve ticaret sürecinde çevreyi korumaya yönelik proaktif olmak durumundadır, çünkü çoğu zaman çevresel değerleri yerine koymak mümkün olmamaktadır. Maliyetlerin içselleştirilmesi de yatırım, üretim ve ticaret sürecinde kaçınılmaz olmalıdır. Çevre Anlaşmalarının öngördüğü standartlara uymak, çevresel etiketleme sistemlerinin kurulması, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemlerinin oluşturulması çevresel sosyal maliyetlerin içselleştirilmesi açısından önemlidir.

Etkili bir hükümet, ticaret, çevrenin korunması ve kalkınma hedeflerine bir arada ulaşılabilmesi için önemlidir. Ulusal çevre politikaları ile ticaret politikaları arasındaki uyum ve çok taraflı çevre anlaşmalarına uyum dış-ticaret çevre etkileşiminin olumsuz yönlerini gidermek açısından önemlidir. Hükümet

ayrıca, kamu yatırım ve üretim kararlarında da çevresel maliyetleri dikkate almalı ve eko-sistem bütünlüğünü koşulsuz olarak kabul etmelidir.

Sivil Toplum Örgütlerine, sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının oluşturulması yönünde kamunun bilinçlendirilmesi konusunda önemli rol oynamaktadır. Johanneburg Zirvesinde sivil toplum örgütlerinin çok sayıda olmalarına rağmen dağınık ve birbirinden kopuk ve olaylara bütüncül yaklaşamamaları yönündeki öz eleştirileri gözlenmiştir. Çevre dışı ticaret etkileşimini toplumun mümkün olduğunca geniş bir kesimine açıklayabilmek, sivil toplum örgütleriyle mümkün olabilir.

Uluslararası Kuruluşlar; WTO'nün, temel hedefi olan uluslararası serbest ticari sistemin oluşturulması yönünde epey bir mesafe aldığı görülmektedir. Çevrenin korunması yönünde de bir çok anlaşma mevcut olmakla birlikte, çevrenin korunması amacıyla oluşturulmuş global anlamda bir kurumsal yapı mevcut değildir. Bu anlamda dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve çevrenin korunması konularında kurumsal anlamda bir dengesizliğin olduğunu söylemek mümkündür. Belki WTO'nü dengeleyecek, çevre sorunlarının kaynağında çözülmesini sağlayacak ilkeler belirleyecek, yaptırım gücü olan bir kuruluş olarak Dünya Çevre Örgütü-World Environmental Organization (WEO) oluşturulması yönünde tartışma başlatılabilir.

Uluslararası İşbirliği, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ekonomik faaliyetlerin her aşamasında uygulanabilmesi için ön koşuldur. Üretim, tüketim ve ticaret konularında bu işbirliğini en çok zorlaştıran, bazen tüketici veya firma çıkarlarının toplum çıkarlarıyla, ya da toplum çıkarlarının dünya çıkarlarıyla örtüşmemesidir. Ancak çevre kültürü bireyden firmaya ve topluma ortak bir kültür olarak yerleşirse ve her karar birimi çevreyi de bir kısıt olarak dikkate alacak çevresel duyarlılığa ulaşırsa sorunların büyük kısmı çözülmüş olacaktır. Eğer globalleşme hem fikir olmaksızın, her halde dünyanın en çok bu konuda hem fikir olmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Çevre söz konusu olunca, "global vatandaş" olmak gerekmektedir.

Çevre konusunda Uluslararası Çevre Anlaşmalarının gereğine uymak sürdürülebilir bir ticaret yapısı oluşturabilmek açısından son derece önemlidir. Türkiye, insan, bitki, hayvan sağlığı ve çevre konularında mevcut uluslararası anlaşma ve sözleşmelere taraf olmakla bu konuda önemli bir aşama kaydetmiştir. Çünkü bu anlaşmalara taraf olmayan ülkelerin ürettiği maddelerin ithali yasaktır. Özellikle AB ile Ortaklık Konseyi kararının ardından teknik düzeyde mevzuat uyumlaştırma çalışmaları artmıştır. Ancak uluslararası taahhütlerin ulusal idari sorunlar, teknik eksiklikler ve mali yetersizlikler nedeniyle yeterince yerine getirilemediği de bilinmektedir. Aslında bu birçok GOÜ'nin ortak sorunudur. Bu yükümlüklerin yerine getirilmemesi ise tarife dışı engellerin kullanımına gerekçe oluşturmaktadır. Tarife dışı engellere maruz kalmamak için Türkiye'nin çevre koruma konusunda teknolojik alt yapı

eksikliklerinden kaynaklanan sorunlarını gidermesi gerekmektedir. Bu konuda, AR/GE, temiz teknoloji kullanım olanaklarının yaratılması, etkin çevre teknolojisi, ve atık geri kazanım teknolojisi konuları önem kazanmaktadır. Bu büyük yatırımlar ise önemli mali destek gerektirmektedir. Bilindiği gibi çevre konularında yapılan her türlü sübvansiyon ve teşviğe WTO tarafından izin verilmektedir. Bu da bu konudaki teşviklerin önemini gün geçtikçe artırmaktadır.

Türkiye açısından da sürdürülebilir bir ticaret yapısı oluşturmak ve strateji belirlemek için sürdürülebilir kalkınma ilkeleri bir referans olacaktır. Sürdürülebilir ticaret stratejisinin belirlenmesi hem, Türkiye’de üretim, tüketim ve dış ticaret sürecinde çevresel duyarlılığın artırılması ve ticaretin çevre üzerinde yaratacağı tahribatın önlenmesi açısından, hem de bir çok gelişmiş ülkenin çevreyi koruma bahanesiyle uyguladıkları ticaret engellerinden Türkiye’nin olumsuz etkilenmemesi açısından önemlidir.

Kaynakça

ADIGÜZEL Zeynep, “Türk Dış Ticaretinin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi ve Sürdürülebilir Ticaret Stratejisi”, **İGEME’den Bakış Dergisi**, Yıl:6, Sayı 22, Eylül-Aralık 2002.

BRACK Duncan, “Balancing Trade and the Environment”, **International Affairs**, Vol: 71, No:3, 1995.

BRENTON, Paul, and Henry P.Scott, and Peter Sinclair, **International Trade, A European Text**, NewYork, Oxford Universty Press, 1997.

CORDEN, W.Max., **Trade Policy and Economic Welfare**, Clarendon Press, Oxford 1997.

DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)**, Ankara, 1996

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)**, Ankara, 2001.

DTM, **Dünya Ticaret Örgütünde Ticaret ve Çevre**, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Aralık 2002.

DTM, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, AB genel Müdürlüğü, Ankara Ekim 1999.

DTM, <http://www.dtm.gov.tr/dts/ABTeknik/CE2.htm>,16.02.2004.

HOEKMAN, Bernard, and Michel Kostecki, **The Political Economy of the World Trading System From GATT to WTO**, Oxford University Press, Oxford 1995.

IISD, **Principles for Trade and Sustainable Development**, Winnipeg, 1994.

NORDSTROM Hakan, and Scott Vaughan, **Trade and Environment, (Special Studies 4)**, Geneva, WTO, 1999.

OECD, **The Environmental Effect of Trade**, Paris 1994.

OECD, "Freight and the Environment: Effects of Trade Liberalisation and Transport Sector Reforms",

Paris 1997.

([http://www.oalis.oecd.org/olis/1997doc.nsf/linkto/ocde/gd\(97\)213](http://www.oalis.oecd.org/olis/1997doc.nsf/linkto/ocde/gd(97)213)),

SEYMEN, Dilek Aykut, "Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000

SEYMEN Dilek (a), "Is There Trade-off Between Environment and Foreign Trade?" **Environmental Problems of Mediterreanean Region**, Nicosia, North Cyprus: International Conference, Near East University April 2002.

SEYMEN Dilek(b), "Sustainable Trade", World Forum on Sustainable Development, Conference, **International Research Foundation for Development**, Birchwood Executive Hotel, Johannesburg 27-28 August, 2002.

TUSİAD, **Dış Ticarete Çevre Koruma Kaynaklı Tarife Dışı Teknik Engeller ve Türk Sanayii İçin Eylem Planı**, TUSİAD Yayın No.98-233., Ağustos 1998.

UNCED, **The Rio Declaration on Environment and Development (Agenda 21)**, Rio de Janeiro, 1992.

UNEP, IISD, **Environment and Trade A Handbook**, Winnipeg 2000.

Washington Economic Report, "Environment: A New Issue For World Trade Body" (Twelfth in a Series on the Uruguay Round Trade Accord), **Special Issue: GATT and NAFTA III**.

WTO, <http://www.wto.org/wto/environ/environ.1htm>, 27.11.1999.

WWF, www.panda.org/resources/publications.

WWF, **Building Sustainable Trade: For People and the Environment**.1996